

Мајор АНТЕ РОСИ

ХЕРОЈСКО ДРЖАЊЕ КОМУНИСТА ПРЕД НЕПРИЈАТЕЉЕМ*)

Више од две деценије напредни раднички покрет у бившој Југославији био је изложен прогањању, сталном и нечувеном варварском поступку владајућих кругова у земљи. То су биле тешке године, пуне жртава и револуционарног херојизма. Опробана полициска средства мучења и психолошког притиска нису могла поколебати комунисте. Много их је дало животе у тамничким казаматима и на бојним пољима. Њихово држање пред класним непријатељем пружа дивне примере ликова истинских револуционара. Остали су верни до краја идеалима за које су се борили. На њиховим примерима васпитавале су се хиљаде нових, младих бораца.

Комунисти су били прогањани за све време постојања бивше Југославије. Без обзира на то што су се од 1919 до 1941 године на историској позорници смењивале тридесет и четири владе, и без обзира на њихов састав, стоји чињеница да су све оне биле реакционарне, мада су неке од њих покушавале да се прикрију маском демократије. Полиција никада није отступала од својих принципа усмерених на прогањање и злостављање комуниста и гушењу напредног покрета у земљи. Штавише, у појединим временским периодима је међу самим органима полициског апарата владала нека врста такмичења у проналажењу нових метода мучења и садистичког иживљавања над ухапшеним комунистима.

Ако се анализира рад полициских органа у току вршења истраге, долази се до закључка да се он одвијао мање-више на исти начин. Код осумњиченог је требало најпре створити психозу застрашивања драматичним хапшењем. Обично после поноћи по десетак полицајаца и агената упадало је у стан онога којег хапсе (а у приземним зградама и кроз прозоре) са упереним пиштољима и џепним лампама, док се то лице налази на спавању. Ухапшеног су, везаног

*) Приликом обраде овог написа узети су само неки, мање познати примери и ликови револуционара. У ту сврху коришћена је Архива Суда за заштиту државе за 1929, 1930 и 1935 годину, Архива Стојадиновићеве владе, публикације „Борбени пут СКОЈ-а“ и „Писма на смрт осуђених“, издања библиотеке „Сведочанства“, Зборник докумената о НОР-у, Војно-политички гласник и Комунист.

у ланце, спроводили у зграду полиције. Често су агенти отпочињали батињање још у току пута до полиције. А чим би ушли у зграду, по неколико њих би се окомило на ухапшеног и отпочело га ударати песницама и ногама.

У следећем степену истраге везивали би руке ухапшеном на леђа, бацили га на под да лежи на прсима, а онда би ноге везивали заједно са рукама, тако да су голи табани били окренути нагоре. Један од иследника би му сео на леђа и, пошто би му неком прљавом крпом запушио уста, почео би га усуканом говећом жилом ударати по табанима. Од неподношљивих болова ухапшеник би губио свест. Тада би га поливали водом да дође свести, да би опет наставили истим „методом истраге“. Кад би се неки од иследника замолио, замењивао би га други. Некипут је то трајало по целу ноћ. Често су агенти по леђима ухапшеног скакали, ударали га ногама у слабине, забадали игле под нокте и ломили прсте на рукама. У својој свирепости ишли су и даље. Већ изнемоглог, вешали би га на мотку коју су му провлачили испод колена, а руке везивали испод мотке, тако да му глава виси надоле. У таквом положају ухапшеног би држали по неколико сати, па и целу ноћ. Забрањивали су му да седне, претили му убијањем, престано га будили кад мало задрема итд. Примењивали су и друге врсте казни као: самотни затвор, тамни затвор, пост, тврдолеж, окове, кратко везивање, лудачку кошуљу итд.

Циљ ових мучења и малтретирања био је да се људи и физички и психички исцрпу и да, кад издрже казну и поново се нађу на слободи, буду неспособни за даљу политичку активност, да, истовремено застрашујуће делују на остале комунисте.

„Победити класног непријатеља — пише Лењин — није могуће без дугог, упорног, огорченог рата на живот и смрт, рата који захтева владање собом, дисциплину, чврстину, непоколебљивост и јединство воље.“

Спремност жртвовања за Партију темељила се на свести о законитостима развитка друштва, о нужној пропасти буржоазije, на марксистичкој идеологији. Али они су, исто тако, знали да се буржоаско друштво не може срушити, да радничка класа не може победити без организоване, свесно вођене борбе уз много жртава. Непријатељи су, поред упорног настојања на физичком уништењу комуниста, прибегавали понекад разним обманама и ласкавим обећањима да ће решити поједина питања за које се комунисти боре, само да би умањили њихову револуционарност и покушали да их поколебају.

Међутим, револуционарна активност комуниста није престајала ни онда када су се нашли у концентрационим логорима и робијашницама, у Лепоглави, Сремској Митровици, Билећи, Смедеревској Паланци, Марибору и београдској Главњачи и у многим другим затворима широм земље. Из сазнања да се боре за праведну ствар и бољи живот произилази и њихово храбро и херојско држање према кла-

сном непријатељу. Гинули су и умирали храбри револуционари али то није сломило КПЈ. На примерима херојског држања комуниста васпитавали су се млади, који су попуњавали редове Партије. Она је из дана у дан била бројнија, организационо и политички чвршћа.

О држању комуниста пред непријатељем изнећемо неколико примера.

*
* *
*

Са оковима на ногама слали су болесног и изнемоглог старца на пољске радове. А био је толико исцрпен да је једва могао стајати. Већ годинама није био у стању да користи ни одређено време за шетњу.

Као познатог револуционара суд га је осудио на двадесет година робије. Пуних петнаест година Људевит-Лајош Чаки чамио је у казаматима Лепоглаве. Подвргнут дугогодишњем систематском и свирепом мучењу, лежао је неколико последњих година живота као непокретан и тежак плућни болесник. Уз то био је и шлогиран. Али и као такав никад није губио веру у снагу Партије. У свим акцијама против затворског режима, у борби за боље услове и хуманији однос према затвореницима, увек је узимао видног учешћа. Био је комуниста са свим особинама истинског револуционара.

Узору 20 августа 1935, неколико десетина жандарма са бајонетима на пушкама упало је у ћелије затворених комуниста. Отпочели су крвави обрачун са њима због тога што су се они наводно у току ноћи „закључали у својим собама, не дозвољавајући да било ко код њих уђе“. Овако организована провокација показала је одмах своју провидност.

Ударци кундака су падали по ко зна који пут по телима затвореника. Нису мимоишли ни болесничку собу у којој је непокретан лежао шездесетогодишњи старац Чаки. Тукли су га свирепо и мучки. Гледао их је очима пуним мржње, истим оним погледом којим је гледао класног непријатеља док је био на слободи, за време суђења и тих последњих петнаест година тамновања. И док је од удараца губио свест, довикнуо им је:

— Животиње! Мислите да ћете нас тиме сломити, Нећете! Никада!

Упролеће 1936 ликвидан је на начин који сигурно нема преседана у аналима полиције. Стражар га је једног дана одвео на купање, гурнуо га у каду двоструко већу од обичне, отворио славину и закључао врата. Из ходника се није ништа чуло, ни покрет, ни глас, само шум воде која је пунила каду. Непокретни старац је тако завршио свој дуг и тежак живот беспрекорног револуционара.

Сутрадан је издато званично саопштење управе затвора да је Чаки извршио самоубиство.

*
* *
*

Лепо одевен младић црних бркова и глатке зализане косе журио је у првим вечерњим часовима последњег дана септембра 1931 улицама Загреба. Хитао је да што пре дође до куће број 116 у Виноградској улици, где је у гостионици „Природа“ имао заказан састанак са групом другава.

Тек што је ушао, са свих страна су га опколили агенти и позвали на предају. Младић је без двоумљења извукао револвер и првим хицем оборио једног агента. Покушао је да побегне. Припуцали су за њим и ранили га у груди и леву руку. Тешко рањен, секретар СКОЈ-а и члан ЦК КПЈ Јосип Дебељак успео је некако да се извуче и избегне потеру која му је целе ноћи била за петама.

Полиција га је тражила на све стране. Читав полициски апарат био је мобилисан. Управник загребачке полиције Јанко Бедковић, извештавајући државног тужиоца у Београду, пише између осталог: „У потрази за Дебељаком провађала је ова управа полиције дневно око 20 претреса...“

Ускоро су наишли на траг који их је довео до куће у Маркушевачкој улици бр. 13 где се налазио Јосип чије ране још нису биле зацелиле. Петнаестог октобра 1931 неколико агената упало је изненада у кућу. Малаксао и исцрпен од рана, Јосип се упорно бранио пуцајући кроз врата и прозор. Агентима је изгледало да у кући има више лица па су затражили појачање. А док оно није стигло нису ни покушали да се приближе.

Број нападача се убрзо повећао на четрнаест. Отпор рањеног хероја још није био скршен. Утрошивши и последњи метак, Јосип је искакањем кроз прозор покушао да се пробије између агената. Пре него што се појавио на прозору, из мрачне собе чуо се снажан повик који је надјачавао пуцњаву:

— Доље крвави краљ Александар! Доље полициске хуље...

Чим се појавио на прозору погођен је у главу. Са прозора се стропоштао поново у собу. Агенти још задуго нису смели да прекораче кућни праг.

Тако је, у неравноправној борби против четрнаест до зуба наоружаних агената погинуо један млади комуниста.

*
* *
*

За развој масовног радничког покрета и снажне партиске организације у Мостару у току прве две деценије овог века, велику заслугу има прекаљени пролетерски борац Гојко Вуковић. Читав живот посветио је борби радничке класе. Октобарска револуција је снажно деловала на њега, тако да је са још већим полетом пришао

раду на ширењу идеја великог Октобра. Већ је тада био сазрео као револуционар.

Режим је већ тада свим силама настојао да сломи овог осведоченог револуционара. Већи део живота провео је по затворима, подвргнут систематском свирепом мучењу полиције. А кад би се привремено нашао на слободи, био је стално под присмотром. Али му то није сметало да баш у току шестојануарске диктатуре постане храбар и проницљив илгалац-руководилац разгранате револуционарне организације. То је заправо и најбурније поглавље његовог живота.

Јуна 1930 пред Судом за заштиту државе отпочео је један од безбројних процеса против комуниста. Првооптужени на списку био је Гојко Вуковић.

— Јесте ли разумели оптужбу — следило је питање.

— Јесам — мирно је одговорио Гојко.

— Јесте ли криви?

— Нисам крив. Ништа није тачно!

Судије су биле изненађене неочекиваним одговором. Гојко је пред судом оптуживао полицију и њене методе истраге.

— Тукли су ме! Полиција је летке подметнула. Нас су у затвору...

Претседник судског већа није му дозволио даље да говори.

Осуђен је на три године робије и пет година „губитка часних права“. Издржавао је казну у Сремској Митровици. Робијање му је црпало преосталу снагу, али је увек био пун оптимизма и ведрога духа. Једном приликом му је управа затвора понудила да врши дужност окивања политичких кажњеника у ланце. Енергично се томе успротивио и одлучно изјавио:

— По закону осуђеник не може бити извршитељ казне.

Маја 1933 истекла му је казна. Полиција га је непрестано пратила, јер је био жигосан као „врло агилан комунистички агитатор“. Несрећним случајем 6 јуна 1934, приликом обављања неких радова на крону једне грађевине, пао је и погинуо.

*

* * *

Пред поноћ 3 фебруара 1942 мраз је стезао, а зимска вејавица заогрнула игличастим снегом заспали град. Тишину је одједном прекинуло пушкарање у Карађорђевој улици у Новом Саду. Пригушена пуцњава постајала је све јача. У кући под бројем 17 налазио се секретар СКОЈ-а за Војводину Ђорђе Зличић-Цига, који је већ дуже време илгально живео у Новом Саду због задатака на реорганизацији скојевских организација у окупираном граду. Неко је открио његово склониште и издао га. Заједно са њим те ноћи биле су у кући

његова другарица Душица Дејановић, власница стана Анцика Волф, фризерска радница, симпатизер НОП-а и Вида Каћански-Лучић, која је неколико сати пре тога стигла у град као партиски курир.

Цига се припремао за окршај. Пушчана зрна су ударала са свих страна по зидовима куће. Распоредио је другарице дајући свакој задатак с које стране да брани прилаз. Отворио је прозор и завитлао бомбу. Зачула се снажна експлозија, помешана вриском и псовкама оних који су нападали кућу. Кућа је била опкољена са свих страна. У овој акцији учествовао је батаљон полиције, жандармерије и окупаторских војника.

Одједном се непријатељска ватра утишала. С друге стране улице чуо се позив на предају.

— Ђорђе Зличићу, предај се — викао је неко на мађарском језику.

— Зликовци! Зар мислите да ћемо се предати? Комунисти се не предају — био је Цигин одговор.

— Поново наста пакао. Једна бомба улете у собу. Вида се срушила. Затим још једна бомба испретура све по соби и обави је димом и прашином. Душица паде тешко рањена, а парче распрнуте бомбе зари се Циги у стомак. Експлозије су и даље праштале по кући. Цига је све пажљивије гађао јер бомби и муниције није имао довољно. Успузао се некако на кров и одатле је неко време успешно дејствовао, а затим се поново повукао у собу. И Анцика је била мртва.

Слаба врата попустише под налетом побеснелих људи. Цига баци последњу бомбу и испразни последњи шаржер. Полете напоље, ухвати за гушу једног жандарма на којег је наишао, одгурну га и крену даље. И другог исто тако. Зликовачке руке су га већ хватале са свих страна. Истрже се и покуша да бежи. Неко му зари бајонет у бутину. Оборили су га и свезали.

— Долијао си, Ђорђе Зличићу, викали су углас.

— Ђорђе Зличић није ни био овде!.. Ја јесам комуниста, али вам нећу ништа рећи.

Однели су га у затвор. Почели су да га најсвирепије муче.

— Лако вам се јуначити над полумртвим човеком коме сте и руке везали — узвикивао је Цига.

Забадали су му игле под нокте и скакали у чизмама по повећој рани на стомаку која је крварила. Стењао је и ћутао. Полумртвог су га унели у ћелију у којој је било још ухапшених комуниста. Хтели су да га мало оставе да предахне да би опет касније наставили са још горим мучењем. Једва чујно је прошаптао:

— Ако ме је ко познао нека не ода ко сам, нипошто. Ови пси не смеју дознати кога су убили...

Ускоро затим је издахнуо.

*

* *

У вечерњим часовима при слабој светлости лампе, у његовој кући су се окупљали омладинци. Са тавана је доносио књиге и напредну литературу и читало би се до у дубоку ноћ. Нико никада није сазнао како је долазио до тих књига. Знало се само да често из свог села Скеле одлази у Београд, па се претпостављало да отуда и доноси књиге. Иначе, сви су га волели, а нарочито најсиромашнији сељаци које је помагао кад год би му се неко од њих обратио за помоћ. Сеоски трговац Сретен Јеринић није био од оних људи који су живели на рачун других. Поштено је радио и мештани су га често звали „сиротињска мајка“.

А кад је букнуо устанак растурао је летке — позиве Партије на устанак. Полицији је постао сумњив, па када је у Скелу 15 августа 1941 г. дошла немачка казнена експедиција, прво су напали његову кућу. Запалили су је, јер није хтео да прича о својим везама са комунистима и да ода шта све има у кући.

Кад се један Немац почео пењати на таван, Сретен се попео пре њега, зграбио корпу пуну књига и бацио је у пламен. Хартија је почела брзо да гори. Немци су вилама извлачили из ватре поцрнеле од дима листове папира и видели да је то проглас ЦК за дизање на устанак.

— Шта је ово, бандо? — питали су га пуни беса.

— Позив Комунистичке партије да се диже народ на устанак — мирно им је одговорио Сретен. Почели су да га ударају и ускоро је био сав обливен крвљу.

— Комуниста — викао је Немац.

— Нисам.

— Помагао си банду?

— Помагао сам партизане — следио је одговор.

Стајао је мирно руку везаних и пркосно их гледао. Почели су немилосрдно да га туку. Једним ударцем кундака у главу избили су му око.

— Говори, хуљо сељачка — викао је Немац.

— Убијте, али ни речи нећу рећи!

Ни трунке страха није било на крвавом лицу.

Ударали су га поново, још јаче, бесомучније. Сачувао је све тајне које је знао. Када су му уперили у груди цеви пушака да га стрељају, последњим остацима снаге викнуо је:

— Живела слобода...

*
* *

Држање наших људи који су под разним околностима пали у току НОР-а у руке фашистичких окупатора и домаћих издајника и били осуђени на смрт, претставља посебно поглавље у историји нашег рата, револуције и наше Партије.

Примери држања другова у борби или затвору били су најбоља агитација и најефикасније средство за потстицање на нове подвиге, на нове напоре и освету. Партија је развијала активност на подизању свести, непомирљивог односа према непријатељу и оданости својој домовини. „Највећа драгоценост и најсветлија традиција коју је наша Партија предавала у руке новим генерацијама“, — је држање оних чланова Партије који се нађу пред полицијом“, пише у окружници бр. 4 Покрајинског комитета КПЈ за Србију од 1. 9. 1942. Поред осталог, у окружници стоји:

... „Данас постоји само једно држање достојно члана Партије, а то је — непризнавање ни једног слова ни под којим условима и околностима. Постоји само један одговор на питање мучења од стране непријатеља — најдубље презрење и жеља за осветом — „не знам“ и „нисам“. Такво је држање данас једино исправно и пред полицијом и „преким судом“...

Поводом јуначког држања пред непријатељем Мирче Ацева и Страша Пинџура, у летку од јануара 1943 године стоји:

„Када те народни тиранин мучи и хоће од тебе да дозна како је организована народна борба, да би могао да је угуши и разбије, пријатељу, нека ти ова два народна сина буду пред очима. Иди путем Страша и Мирчета. Ако допаднеш у руке полицији, помисли на Мирчета и Страшу, и као они, ако ти кидају месо, ломе кости и најгрозније те муче, немој ништа да признаш“.

А окупатори и домаћи злочинци мучили су наше људе на најокрутније и најсвирепије начине. Не само према комунистима и скојевцима, већ и према симпатизерима НОП-а, а и према женама, старцима и деци, примењиване су тако округне методе као у доба инквизиције. Спаљивали су људе, живе закопавали и пекли на ватри. Око убијених партизана Николе Бурковића и другова, италијански фашисти су заједно са четницима 21 јануара 1943 на улицама Херцеговог играли коло уз вриску и ратне покличе, као неко дивље племе људождера.

Ево још неких примера:

Живан Ђорђевић, сиромашни сељак у одмаклим годинама, родом из Балиновића (Ваљево) одржавао је партиске везе са неколико срезова у Посавини и Мачви. У његовој кући одржавани су више пута састанци Окружног комитета за Ваљево. Узору 23 маја 1943 четници злогласног „војводе“ Калабића опколили су кућу и ухватили

га заједно са сином Радомиром. Тукли су их и мучили, али отац и син нису ништа признали. Радомир је покушао да побегне, али су га убили. Старог Живана ни губитак сина није поколебао. На месту званом Дебело Брдо на атару села Зарожја наложена је велика ватра. Дошао је лично и „војвода“. Живана су везали између два дрвета направљена у виду ражња. Једно дрво су му поставили на леђа, а друго спреда и обмотали их жицом око њега. Два четника су га наднела над ватру. Полагано су га окретали и живог пекли. Одећа је одмах планула. Показало се голо тело надувено услед тешких опекотина. Ускоро је поцрнело, прсло и распало се. Живан је издахнуо у најтежим мукама. Непријатељ од њега ништа није сазнао.

Недељко Борњић-Жарки, кад му је било шеснаест година, постао је члан КПЈ. Септембра 1944 био је заробљен у Срему од Немаца. Мучили су га дуго и тражили од њега да прокаже партизанске базе. Одговорио је дрско немачком официру, плунавши му у лице, да не тражи милост од целата. Због оваквог пркосног држања осудили су га на најгрознију смрт. Нису га стрељали, већ га живог закопали у гроб који је претходно морао сам себи да ископа.

Албин Ковачић, млади скојевац, после успешно извршене диверзантске акције на уништењу фабрике цемента у Подсуседу код Загреба, пао је у руке полицији. Мучили су га на све начине али ништа није одао. На крају су га умотали у неколико слојева папира и жива запалили. И док је горео у пламену, ћутао је. Из очију је севао бес и мржња према непријатељу.

Бранко Јовановић, омладинац од петнаест година, још дете, био је ухваћен крајем 1941 са групом партизана после повлачења наших снага са територије Србије. Цела група је била доведена у логор на Вањици и осуђена на смрт. Стрељање је извршено јула 1942. Када је био прозван да га одведу на стрељање, обратио се једној затвореници коју је од првог дана у логору звао „мамица“.

„Мамице, ја ћу данас бити изведен на стрељање — рекао је.

— Нећеш — одговорила му је она да би га охрабрила — сигурно су те случајно прозвали.

— Знам ја, бићу стрељан. Само бих волео да знам колико све то траје до самог стрељања.

За тај временски размак није се случајно интересовао. Желео је да унапред израчуна колико и каквих парола за то време може да извикује.

Стрељан је у самом логору. Од ћелије до грудобрана у дворишту логора непрестано је клицао Партији и Титу.

У последњим данима живота, на неколико часова, или чак минута пред смрт, многи борци осуђени на смрт слали су своје последње писмене поруке родитељима, породици и друговима. У тим писмима нема ни трунке страха. Кроз њих провејава стоичка прибраност, а писана су мирно и неизвештачено, под пуном концентрацијом

мисли. Веровање тих људи у оправданост циљева за које су се борили уливала им је у тим моментима огромну унутрашњу снагу и мирноћу.

Половином децембра 1941 фашистички војни суд осудио је на смрт младог студента Пина Томажића. Из затвора је упутио последњи поздрав друговима.

„Другови!... Стар сам 26 година и волим живот... И баш зато што волим све што ме окружује, дајем без икаквог жаљења живот за партију, за будућност, за укидање робовања, за укидање експлоатисања човека по човеку, за победу комунизма... Моја смрт статистички има малу вредност, јер сада у целом свету милиони другова и другарица који су несумњиво бољи и вреднији да живе него ја, жртвују своје животе... Живела победа Комунизма...“

Почетком јуна 1943 на Цетињу је стрељан Ратко Жарић. У писму које је уочи стрељања успео да пошаље из затвора, пише:

„... Сјутра ће ме стрељати... Ни сјутра нећу бити мртав, борићу се са њима, моја крв ће вас помагати, другови, у овој светој борби и победи... Лако ми је умријети. Знам зашто мрем. Са хумке гледам срећну слободу нашега напаћеног народа и поносим се што сам и ја дао живот на жртвеник среће, слободе и напретка“.

*
* *

Ово су само неки примери херојског држања пред непријатељем, који ни издалека не могу приказати сву величину јунаштва и пожртвованости оних који су на овај начин дали свој допринос борби наших народа. Њих је васпитавала Партија у духу борбе против фашизма и буржоаског система владавине и тако припремљене и свесне повела у Револуцију.

Храбро су знани и незнани борци Револуције пркосили полицијском терору и стајали испред непријатељских циви са песмом на уснама, осмехом пуним презира, стиснутом песницом на поздрав, херојски и поносни што за слободу дају највише што имају — своје животе.